

ним из Црне Горе, по наређењу команданта Источног одреда црногорске војске бригадира Јанка Вукотића блокирала је Беране и непрестано водила борбу са турским гарнизонам до доласка црногорских јединица од Мојковца преко Бијелог Поља.⁸⁷ Становници села Прошћења прешли су у Поља Колашинска и формирали свој батаљон, а становници села Брзаве и Фемића Крша водили су оштре борбе са турском војском 24. и 25. септембра. Овом приликом турска војска попалила је села. Командант батаљона из Доњовасојевићке бригаде Томаш Пешић послао им је у помоћ 150 војника свог батаљона и Турцима је спријечен продор у правцу Горњих Села.⁸⁸

Устанак Срба у Санцаку, а нарочито борбе Доњовасојевићке бригаде, много су допринијели брзом успјеху црногорског Источног одреда и српске Јаворске бригаде у ослобођењу Санцака, чиме је српски живаљ из Санцака дао видни допринос у коначном обрачуна са турским царством у Европи.⁸⁹

Новица Ракочевић

ИЗВЕШТАЈ О СТАЊУ У ОКРУГУ ПЉЕВАЉСКОМ 1913.

(Уз педесетогодишњицу балканског рата)

За судбину Санцака у балканском рату биле су заинтересоване многе земље, а пре свега савезнице — Србија и Црна Гора. У војним операцијама кроз Санцак 1912. године српска и црногорска војска састале су се на дугом фронту од Викоча на северозападу према Херцеговини, па преко Подборове и Бродарева до Сјенице на југоистоку. Мада је између династија двије земаља (Карађорђевића и Петровића) тињало стално неповерење, сусрети српске и црногорске војске бивали су једнако срдачни са обе стране. А када је реч о Пљевљима, и становништво је такође испољавало истоветне симпатије и према српским и црногорским јединицама, које су наступале у правцу града — прве са истока

⁸⁷ За команданта опсаде Берана био је назначен војвода Лакић Војводић, а за команданта бригаде постављен је Авро Цемовић, Доњовасојевићка бригада последије ослобођења Берана учествовала је заједно у борбама са осталим јединицама Источног одреда до коначног ослобођења Метохије. Пошто су остале јединице пребачене под Скадар, бригада је остављена у посади у новоослободеним областима.

⁸⁸ АИИ фас. 301/Г извјештај Пешића. Села Брзава и Крш Фемића налази се на лијевој обали Лима, под планином Бјеласицом, између Бијелог Поља и Иванпрада. Томаш Пешић је био командант горњоселског батаљона. Са војницима у помоћ Брзави притекли су потпоручници Марко Обрадовић и Букан Пешић.

⁸⁹ Од Срба из пљеваљске и бјелополске области формирано је нових 9 батаљона, који су до завршетка првог балканског рата служили као посада у ослободеним крајевима, а смо је прошћенски батаљон упућен под Скадар.

а друге од запада. Баш због тога оно је изаслало било своје делегате у сусрет и добродошлицу и једнима и другима. У исту сврху подешено је да обе војске у исти мах уђу у град, који су Турци напустили, предвођени Мехмед-пашом Бајровићем и турским командантом.

У недавној едицији војног Историјског института, која се односи на балкански рат, речено је о заузимању Пљеваља у оном времену следеће: „Две чете (српске војске — примедба Б. П.) упућене ноћу 27/28. октобра, стигле су у Пљевља сутрадан у 8,30 часова. Убрзо затим у град је стигло и око 100 војника црногорског Прекотарског одреда, који је нешто раније био пристигао на леву обалу р. Теотине. Око 9 часова у град је ушла главнина Јаворске бригаде (српске — примедба Б. П.) и главнина црногорског Прекотарског одреда. Касније су се команданти ових јединица споразумели да се црногорске трупе повуку на леву обалу р. Теотине, а да у Пљевљима остану само снаге Јаворске бригаде“.*)

Према томе, реком Ђехотином успостављена је тада граница између Србије и Црне Горе на подручју среза пљеваљског. Тиме је само предео између реке Таре и Ђехотине остао под уређењем и контролом Црногораца, док је целокупна остала територија истог среза припојена Србији, заједно са пријеполским и нововарошким срезом, који су такође били у саставу округа пљеваљског. Многи брђани из Маоча, Вашкова, Крупица, Пренђана, Бобова, Потпећа, Очевоине, Ограђенице, Забрђа, Буковице и других села са терена под црногорском управом формирали су добровољачке чете које су ушле у састав црногорских снага под командант Перише Томановића и Нижице Кнежевића.

Командант српске војске у Пљевљима, пуковник Миливоје Анђелковић, звани Кајафа, још у почетку је поставио за председника општине пљеваљске Муратбега Селмановића из Пљеваља. Пошто је организована власт и прилике сређене, на пут по округу пљеваљском пошао је тадашњи окружни начелник из Пљеваља Милорад Јовановић — „у циљу проучавања стања и потреба“, као и о свему другоме што је уз пут могао да види, сазна и уочи. Ово путовање је извршено по наређењу српске Врховне команде из Скопља, у сврху припремања детаљног извештаја министру унутрашњих дела Краљевине Србије о стању у овом делу Санџака.

Извештај који је том приликом сачињен и поднесен писан је лепим стилем и пун је драгоцених историјских, правних, социолошких, етнолошких, демографских и других података. Нарочиту научну вредност има онај део извештаја који се односи на затечене аграрне прилике и правни статус Срба као чивчија, затим „Турака“ (односно муслимана) као ага и, напоследку, му-

*) Први балкански рат 1912—1913, стр. 865. Издање Историјског института ЈНА. Београд 1959.

хаџера — досељеника из Босне. Кроз извештај провејава беспу-
 ће и тешка културна и материјална заосталост народа овог кра-
 ја, а посебно српског домородачког становништва. „По забеле-
 шкама историјским, вели се у истом извештају, данашња варош
 Пљевља основана је крајем 15. века. Име своје добила је по пље-
 варама манастира Св. Тројице“, итд. Због свега тога припремили
 смо овај извештај за штампу, скраћујући га при том из технич-
 ких разлога. Изостављени су, на пример, подаци о границама
 округа и срезова у њему, о путевима, о природним условима за
 пољопривредну производњу, о шумама, о рудном благу и мине-
 ралним водама и о неким верским манифестацијама код Срба и
 муслимана. Са тог разлога преостали и одабрани део извештаја
 почиње одељком —

Аграрни односи у округу пљеваљском)*

Један од најглавнијих узрока економског спутавања наро-
 да овог краја лежи у томе што је народ овде под господарлуком,
 тј. нема своје земље за обрађивање, већ махом ради спахијску
 земљу, дајући од прихода са тог имања извештан део свом госпо-
 дару — аги.

Питање о аграрним односима између ага (сопственика зи-
 ратних земаља; и чивчија (земљоделаца који те земље обделава-
 ју) веома је важно. Од правилног схватања тог питања зависи
 умногоме правилно решење целог једног проблема и економско
 напредовање овдашњег сеоског живља. Због тога сматрам за на-
 рочиту своју дужност да се овом темом мало, у овом свом рефе-
 рату позабавим.

Данашњи аграрни односи у Санџаку, па наравно и у под-
 ручном ми округу, имају своју занимљиву прошлост. У народу
 је још живо сећање на оно време кад је земљиште било оптере-
 ћено само спахијским порезима („ашир“—десетак) и „емлаћен“
 (непосредни порез на земљиште). „Четвртини“ и „трећини“ нема
 више од сто педесет до двеста година. Њима је порекло у наси-
 љу: да би се склониле од зулума, многе су породице налазиле
 себи аге у угледнијим муслиманима; другим породицама аге су се
 саме наметнуле. Српска села, која нису имала ага, највише су
 била изложена зулумима, те су се највише и расељавала. Аге
 су испрва биле само фиктивни господари земље. Агински терети
 били су врло мали. Доцније су се аге све више утврђивале и све
 теже народу постајале. Несређени и рђави аграрни односи по-
 стали су повод честим нередима и побунама. Није било ника-
 квог закона којим би аграрни односи били стално утврђени. Уп-
 рављало се по обичају, али су се уобичајени односи постепено
 мењали на штету чивчија. Тек после многих буна у Херцеговини,

*) Државни архив Београд — Министарство унутрашњих дела Кра-
 љевине Србије, 1913., ф. XV — Но 40.

и после једне чисто аграрне буне у босанској Посавини, власти су биле приморане да уреде аграрне односе. Због тога су 1859. год. били позвани на договор представници ага и чивчија из целог босанског вилајета. Резултат тих договора био је „Саферски закон“ (сафер-фебруар). Закон је утврдио уобичајене односе. Због тога и јесу у њему унеколико друкчије одредбе за Босну, друкчије за Херцеговину, а друкчије за ондашњи Новопазарски санџак. У Босни се и данас суди по том закону („Босна Низам-наме“), само што је новим законским додатком, о факултативном откуплу, чивчијама олакшано откупљивање земљишта.

И на земљишту некадашњег Новозапарског санџака важио је тај закон све до доласка наше војске. Важио је утолико уколико је могао важити и који други закон којим се хришћанима гарантују каква права.

У саферском закону су одредбе о величини агинског „хака“. „Хак“ је четвртина од усева, трећина од сена и половина од воћа. „Хак“ се не може мењати на штету чивчијину. Прописан је чак и начин прибирања „хака“. Ага је дужан начинити чивчији кућу и потребне стаје. Чивчија има прече право откупа земљишта које обрађује. Ага не може „дићи“ чивчију са имања по својој вољи. Он то може учинити само кад има законских разлога за то. Чивчијска су права наследна. Ага и чивчија могу правити и писмене уговоре. Ага може уговором дати чивчији веће повластице; али ни једна уговорена одредба не важи ако је неповољнија за чивчију него што су законска наређења. Уговори морају бити написани језиком „разумљивим за обе стране“. Спорове између аге и чивчија суди „Меџлис-Идаре“ (нешто налик на среску скупштину). Све оно што није било законом обухваћено, имало се уређивати по обичају.

Ага, дакле, није апсолутни власник земље. И чивчија има извесних, и то врло важних, наследних права на земљиште. Однос између аге и чивчије није однос између власника земље и закупца, већ однос између два сувласника. Тај однос, даље, није приватноправног, већ јавноправног карактера. Њега је регулисала држава законским одредбама, које су обавезне и за агу и за чивчију. У којој је мери чивчија сувласник земљишта може се судити по овоме: у Босни, где се одредбе саферског закона више поштују, аге често дају чивчији половину земљишта, само да се чивчија одрекне свог чивчијског права на ону другу половину. У Санџаку та чивчијска права нису вредела толико, иако су по саферском закону већа него и у Босни и Херцеговини. Турска власт је у једно мучно доба дала чивчијама толика права само зато што није имала намере да их поштује.

Саферски закон није могао чивчијама бити поуздана гаранција за њихове повластице. Свака повластица коју су хришћани у Турској имали морала се непрестано бранити са исто онаквом енергијом са каквом се извојевала. Кад су окупиране Босна и

Херцеговина, наш народ у самом Санџаку није могао имати довољно снаге да одбрани овоје повластице. Аге су их мало-помало крњиле. Особито су се одредбе о величини „хака“ мењале на штету чивчија. Уместо „четвртине“, дошла је на много места „трећина“; приходе од воћњака аге су присвајале скоро сасвим; уместо трећине од сена, почели су узимати половину. Аге су из читлука издвајале најбоље комаде да раде „преда се“, тј. у својој режији. Агински приходи продавани су закупцима, што је законом било изрично забрањено. Чивчијама су натоварене многе агинске службе и радови. Почеле су се газити и одредбе о сталности чивчија. А то су најважније одредбе у целом саферском закону. Чим оне престану важити, самим тим престају важити и све остале чивчијске повластице; чивчија од сувласника постаје прост закупац.

Власти су омогућиле да се законске одредбе газе. Закон је, дакле, само често игнорисан, али није поништен, нити другим замењен. Тек у 1910. год. учињен је први покушај да се закон једним неправилним путем поништи. Чивчије су приморане да са својим агама начине писмене уговоре о закупу. Тај је случај био баш овде у Пљевљима, где су велепоседници Мехмед-паша Бајровић и Коријенић први отпочели правити писмене уговоре са својим чивчијама. У те уговоре унесени су онакви односи какви су се затекли. Хтело се тиме да се озаконе све дотадашње аграрне неправилности. Колико су турске власти биле циничне у гоњењу чивчијских права може се судити по овоме: позивајући се на једну одредбу саферског закона, власти су наморале чивчије да поправе уговоре, који су директно противни свима осталим одредбама истог закона.

Ти уговори не могу имати правне вредности зато што су насилно прављени и што по саферском закону свака одредба у уговору која би за чивчију била неповољна од законских одредаба — не важи. Не могу имати правне важности ни зато што су, противне параграфу 12, писани турским језиком.

И у најцрње доба нашег робовања били су аграрни односи повољнији за сељака него што су били последњих година. Раније је била ређа насељеност, те је сваки ага гледао да повољнијим условима примамом чивчије на своје земљиште. У последње пак време било је много сељака бескућника који су пристајали да се, а под најтежим условима, населе на чифлук. У томе је била стална опасност за сваког насељеног чивчију. Гушћа насељеност, а особито уселјавање мухаџира, учинили су те је и сточарство опало. А сточарство је било једини део привреде сељакове, у коме је он био независан од аге. И аге су биле осиромашиле због честе војне службе, због развијања економског живота, због распарчавања великих поседа. Распарчавање поседа било је делом и последица незгодних закона о наслеђу. Зато су и аге биле приморане да јаче експлоатишу своје чивчије.

Већ самим уласком наше војске у ове крајеве поправио се положај чивчија у много којечему. Аге су се и саме одрекле многих својих узурпираних повластица, осећајући да немају законског ослонаца за њих. Али су ипак аграрни односи остали неповољнији по чивчију него што би то требало да буде по одредбама саферског закона. И Аустро-Угарска је затекла у Босни и Херцеговини многе уобичајене незаконитости у аграрним односима. Па ипак је она — којој се ни најмање не може пребацити да је пристрасна у корист чивчија — исправила све те незаконитости и рестаурирала аграрне односе онакве какви треба да буду по одредбама саферског закона. Најмање толико колико је учинила Аустро-Угарска при окупацији Босне и Херцеговине, треба да учини и ослободилачка Србија у Санџаку.

Аграрно питање је једно сложено питање, а решавање његово биће врло мучно. Ово питање мораће се решавати, јер би ови феудални аграрни односи били анахронизми у Србији. Они дејствују директно антикултурно. Док год се рад оптерећује „третином“, „четвртином“ и „десетином“, сељак неће радити рационалније и интензивније. Тек кад му се оптерети земљиште, а не рад, он ће осетити потребу интензивније привреде.

Ја ћу овде покушати да овлашно скицирам контуре аграрног проблема.

Садржина је проблема у томе: колика је вредност агиног и чивчијиног удела у власништву једног земљишта. Апсолутна вредност земљишта не може овде бити узета за основицу. Ту апсолутну вредност тешко је и одредити, а и кад се одреди, не може се по њој проценити вредност агинског и чивчијиног удела. Агински се чифлуци састоје из зиратног и необрађиваног земљишта. Вредност овог последњег често није мања него овог првог. Од тога необрађеног земљишта — лисника, гајева и мањих комада испаше — ага није имао никаквих прихода. Оно не може бити узето у рачун при процени агинског удела онолико колико би се узела у рачун вредност зиратног земљишта. У чифлук, даље, спадају и крчевине, на које ага има мања права него на остало зиратно земљиште. Па онда, удео агин и чивчијин у воћњацима врло је различит. Има воћњака које је ага сам подизао, има их које су подизали заједно.

Ни продајне цене неких чифлука, који су скоро куповани, не могу се узети у рачун. У духу је саферског закона да кад ага продаје чифлук, он продаје само своја, а не и чивчијина права на земљиште. Према томе, кад ага продаје чифлук своје чивчији, онда би требало да је цена мања, него кад продаје другом аги. Да је мања за онолико колико вреди чивчијин удео у власништву чифлука. Онде где чивчијино право сувласништва није било заштићено, није било такве разлике у продајним ценама. Ако српске власти буду поштовале саферски закон, то ће се само по себи уредити: та разлика у продајним ценама показаће се одмах,

као што је и у Босни има. Тек ће се по тадашњим ценама чифлука моћи да цени вредност агинског удела у сувласништву.

„Емлаћке“ (баштинске) књиге, такође не могу послужити за основицу при одређивању вредности агинског и чивчијског удела у власништву земље. „Емлаћке“ књиге — то је нешто најнегачније у целој турској администрацији. Аге би биле просто упропашћене кад би се те књиге узеле за основицу, јер је у њима редовно забележена врло мала вредност земљишта. Ово долази отуда што су комисије за процену вредности непокретних имања, због разреза порезе, процене вршиле по хатару. Аге су гледале да се њиховом имању даде што мања процена.

Можда би за основицу боље послужила вредност ренте коју чифлук даје аги. Али, садашњи „хак“ није законит; у рачун се може узимати само онакав „хак“ какав ће се давати пошто се рестаурирају све одредбе саферског закона. А за процену вредности таквога „хака“ треба да протече неколико година. С друге стране, величина агинског „хака“ не зависи само од величине и плодности земљишта, већ и од интензивности рада чивчијиног.

Не треба заборавити да проблем има и своју политичку страну. Аге су у великој већини муслимани, а чивчије — скоро све православни. Овакво или онакво решавање, силно ће утицати на расположења и једних и других. Утицаће, такође, на расположење православних чивчија и муслиманских ага у Босни и Херцеговини. А нерешавање аграрног питања било би још горе у политичком погледу. Заплетени аграрни односи били би перманентан повод мржњи између ага и чивчија и зловољи против власти, које никад не би могле угодити ни једнима ни другима.

Питање се мора посматрати и са ове стране: аге су, скоро све, грађани. Због оваквих аграрних односа овдашње вароши су релативно велике према развијености и насељености ових крајева. Нагло решавање аграрног питања изазваће један читав поремећај садашње друштвене равнотеже. Грађани ће бити упућени на друкчији начин живота, за који нису припремљени. У вароши ће се згомилати приличне количине новца, који неће моћи паметно бити пласиран.

Аграрно стање какво је данас, према свему изложеном, од велике је сметње напретку сељачког живља, јер убија код њега сваку иницијативу за већи рад. Оно, најзад, штетно утиче и на културно и материјално напредовање ага и бегова — читлуксахибија — њиховог подмлатка. Аге и бегови, којима су данас читлуци једини извор за живот, осиромашују из дана у дан све више. Ослањајући се на приходе са читлука, они се културно не развијају, већ се често одају нераду и беспосличењу, па онда пијанству и расипању. Па ипак, иако се аграрно питање, мора ускоро да поставља на другу, здравију основу, ипак велим да је за решење проблема потребно што више непренагљености, много студије и темељно познавање живота народа овог краја.

О народу

1. Насељеност. Према својој пространости округ пљеваљски није насељен колико би требало. Бројно је стање према појединим крајевима овакво:

- а) Варош Пљевља: 1.539 домова, 7.471 душа (правосл. 1.701, мусл. 5.770)
 б) срез пљеваљски: 2.547 домова, 18.707 душа (правосл. 10.647 мусл. 8.060)
 в) срез пријеполски: 4.032 домова 24.948 душа (правосл. 13.317 мусл. 11.631)
 г) срез нововарошки: 1.550 домова 11.423 душа (правосл. 8.957 мусл. 2.466)

Свега: 9.578 домова, 62.549 душа (правосл. 34.622 мусл. 27.927.

У срезовима пријеполском и пљеваљском, па и у вароши Пљевљима, има доста насељеника из Колашина.*) То су најстарији насељеници. Колашин је сад за време рата јако настрадао, јер су многе куће погореле и попљачкане, те су се многи његови становници, тражећи крова над главом, привремено настанили у Пљевљима и околини. У самим Пљевљима било је 80 домова са 464 душе. Како је настало пролеће, почели су се враћати на своја ранија огњишта.

У округу има приличан број новијих насељеника из Босне, тзв. мухаџира. Њих има: у срезу пљеваљском на 400, у срезу пријеполском на 1.200 и у срезу нововарошком на 600 душа. Кад је пре неколико година древни апсолутистички турски режим замењен слободоумним, уставним поретком, онда су творци и носиоци новог стања, познати Младотурци, да би спасли своју оро нулу отаџбину, поред опаког и убитачног начела отоманизације свих немуслиманских елемената у турском царству, усвојили били и оно друго: да дозивањем муслиманског живља, који је живео под другим немуслиманским државама, и његовим насељавањем нарочито у европској Турској, колико-толико умање значај хришћанског елемента. Овим је ударен темељ мухаџирском питању, које је последњих дана турске владавине у овим странама претило да узме врло опасан облик по опстанак хришћанског елемента. Под нарочитим концесијама Турци су у овим крајевима допуштали насељавање мухаџера, који су заузимали и земље, дотле експлоатисане махом од хришћана. Питање мухаџирско, које се у почетку било извргло у питање ага и чивчија, благодарећи уговорима, о којима сам напред говорио, узело је толико маха да се и Србија морала индиректно умешати штитећи интересе српског живља.

Најзад, у овим крајевима има насељеника и из Црне Горе и Херцеговине, мада у мањем броју. То су махом све скорашњи насељеници.

Цео округ има за сада у сва три среза свега 26 општина (рачунајући ту и 4 варошке општине) са 115 села и 398 заселака.

*) Предео између горњег тока реке Таре и Бродарева на Лиму.

Села су мала, неодређена, често од по неколико кућа. Куће су по селима раштркане, негде у малим гомилицама по брдима и у шуми, без икаква реда. Неке су куће по селима једна од друге удаљене по два и више часа. Несталност становништва, услед господарлука турског, умногоме је допринела неодређености села и разбијености кућа у њима. Селјак нема сопствене земље (изузеци су незнатни), јер је сва земља у рукама ага; он се сели непрестано са једног читлука на други, из једног села у друго. Села пак, као аграрне целине, једнако се мењају, према одласку или принављању чивчија, који се досељавају и настањују на новим крчевинама. Села овде не постоје ни као аграрне ни као економске, па ни као друштвене целине.

Зиданих кућа нема, већ су све саграђене искључиво од брвана. Над брвницама се диже обично несразмерно висок кров покривен шиндром. Тако су исто саграђене и остале стаје. Доњи део куће, који је мало у земљу укопан, зове се „магаза“. Врата на „магази“ су мала и ниска. На „магази“ нема прозора. Горњи део куће састоји се из „собе“ и „кујне“ или „куће“. Соба је највећа 4 метра у квадрат, врло је ниска, тако да се у њој човек једва може усправити; озго је потамањена шашовцима, а оздо по набоју подницама. Соба је доста мрачна, јер су прозори мали, облепљени хартијом, а негде имају и стакло. Има их 2—3, управо то су обичне округласте рупе, и обично се затварају капцима. У соби се спава, и то само зими. Пећи су начињене махом од блата. Мурдарлука по кућама има доста. У средини „куће“ обично се налази огњиште. Цела унутрашњост „куће“ је почајала од дима, који се провлачи кроз мале отворе на крову — „баце“, или излази на врата. У малену собу, зими, и у хладне дане, уноси се сва ситна стока, да би се од „пропасти“ сачувала. У „кући“ има један мали отвор, прозорчић, те је стога обично унутра црн мрчина, па се и зими целог дана врата на „кући“, ради светлости, држе отворена.

Овакав је углавном тип куће и српске и мухамеданске. Сиromaшњији свет и не диже „магазу“ већ му се цела кућа састоји из „кујне“ и собе. Ипак, има неке разлике између мухамеданске и српске куће. Мухамеданске су куће, да би изгледале боље и да би се разликовале од кућа њихових православних суседа, саграђене од ћерпича или од чатме, често окречене, имају више прозора, и ограђене су са свима зградама високим прошћем. У кући има увек нарочито одељење за женске — харем.

Православни грађанин знатно је културнији од мухамеданског (варошког становника); али је муслимански селјак готово културнији од православног.

Живот у кући доста је окучен и пастирски. Потребе су врло мале, управо сведене на минимум. Зато селјак врло ретко и силази у варош. Забаченост од главних културних центара, услед географских и политичких прилика, учинила је да је народ у

овом округу у просветном и културном погледу јако заостао. Живот се његов у том погледу неосетно помицао унапред, и изгледа да је и данас исто онакав, у свима његовим гранама, какав је био и пре толико година. Задруга већих нема. Просечно с куће на кућу по 6—7 душа. У кући влада слога, али је живот у хигијенском погледу лош.

Живот муслиманског сељака доста је сличан животу муслиманског грађанина, док је међу православнима велика разлика.

Народ се добро одева: вуном и тежином. Одело је домаће: творевина руку женске чељади. Мушки су топлије одевени и носе: чакшире, копоран, кабаницу, доколенице од сукна и на ногама опанке од сопствене израде. Женске носе дугачке ланене кошуље, вунени јелек, појас и кратку сукњу са наборима. У православних је и бело рубље од домаће конопље. „Ђулаве“ носе у срезовима пријепољском и пљеваљском и Срби и муслимани. У срезу нововарошком „ђулава“ има много мање. Треба настојати да се тај нездрави завој око главе, скида.

Домаћа производња је готово никаква. Платно и тканина за одело, пољски домаћи алати и друге потребне сељачке ствари израђују сељани само утолико уколико је потребно за домаћу употребу. Сељак нема шта друго да изнесе на пијацу ради продаје сем: сира, кајмака и масла, дрва и сена.

У Новој Вароши производи се врло добар сир и пршута.

Храна је лоша, релативно гора него у Србији. Пшенични хлеб је врло редак. Овсеница је свуда редовна храна; затим долази крупник и хелда. У мало питомим крајевима једе се јечмен хлеб. Белог и сточног мрса има у изобиљу свуда. Од поврћа народ употребљава за храну кромпир и купус, а у мањој мери и пасуљ (око Пријепоља и Прибоја).

Сеоско становништво овога краја врло је сиромашно. Ако се и нађе који од богатијих сељака, његово је све богатство у живоме малу, а новаца има само толико колико му је потребно да да оно што је „царско“.

Занатство је слабо развијено по варошима овога округа. У Новој Вароши главнији су занати: ковачки, опанчарски, терзијски и самарџијски, али не напредују богзна како. У Пријепољу има врло спремних мајстора за зидање и грађење кућа. Има их који, може се рећи, вештачки раде дрворез и каменорез. У Пљевљима једино кожарски занат прилично напредује. Има доста услова да би се тај занат могао да усаврши и развије у фабрични, те да урађене коже постану продукт за извоз. Исто тако у Пљевљима би се могла да оснује фабрика за предиво, јер би је околина могла да снабдева довољном количином одличне вуне. Дале, из Пљеваља се извозе за Аустро-Угарску црева, која прерађује један цревар по народности Мађар. Најзад, у Пљевљима постоји од 1889. године пивара, приватно предузеће Шећеровића

и комп., која производи годишње око 200 хектолитара пива и експортира га по овом округу и до Сјенице.

Међу сеоским становништвом има прилично занатлија и то за сеоске потребе. Највише има мајстора: дунђера, зидара и дрводеља, затим ковача, лончара и терзија; али занатство је код сеоског живља споредно занимање.

Здравствене прилике у целом округу релативно су врло повољне. Заразних сталних болести нема. Периодично се јављају: велике богиње, тифус и шарлах, али епидемија не траје дуго. Нарочито је честа болест велике богиње. На пелцовање свет није навикао, јер су турске санитетске власти биле врло лежерне, те се врло често могу срести људи ишарана лица од прележаних богиња. Пада у очи да у округу има доста старих људи. Сви су они махом снажни и крешки иако су већ у осамдесетим годинама. Народ не пије редовно, већ о празницима и кад силази у чаршију. За време Турака пио се много шпиритус уместо ракије, и услед тога пића сеоски свет је јако страдао у здравственом погледу. Сад је, услед велике контрибуционе таксе, употреба шпиритуса, и уопште алкохола, знатно мања. Муслимански сељаци су у пићу врло умерени. Осећа се дегенерација услед сиромаштва, рђавог начина исхране и живота, а код варошана и услед алкохола. У Пљевљима и околини има сифилистичних болесника. Нарочито су сифилисом заражени крајеви: у Потпећу, Ограђеници и Премћанима, на територији коју држе, с оне стране Ђехотине, Црногорци. Турци су због тих болесника у последње време били подигли у самој вароши Пљевљима нарочиту болницу, али су у њу тек били почели примати овакве болеснике, и то на 1,5 месец дана пред долазак наше војске.

Свет у овом крају слабо је навикнут да у болести зове лекара. Празноверан је и више полаже на „записе“ и врачања, чему се сада од стране власти стаје на пут.

Просвета

Народног просвећивања у овим крајевима било је врло мало, услед чега, слободно се може рећи, код сеоског становништва нема ни 5 посто писмених. Српских школа било је и то: а) у Пљевљима четвороразредна гимназија и основна мушка и женска школа; б) у срезу пљеваљском: основне школе у Отиловићима, Крњачи, Бучју, Ритошићима, на Ковачу, које је издржавало Министарство просвете Краљевине Србије; и основне школе у Бољанићу и Глисници, које је отворило и издржавало Министарство просвете Краљевине Црне Горе; в) у срезу пријепољском: основне школе у Пријепољу, Милешеву, Ивању, Веничкој, Обардима, Сељанима, Тоцима, Прибоју, Вањи и у Жирчи; г) у срезу нововарошком: основне школе у Новој Вароши, Бистрици, Буковики, Радијевићима и Штитковику.

Српске народне основне школе старе су културне тековине нашег хришћанског живља у овим крајевима, и како изгледа, турске власти нису чиниле велике сметње за отварање наших школа по градовима и селима, кад год је за то узела иницијативу Рашко-призренска православна митрополија, која је сматрана за легалног представника свих културних тежњи хришћанског дела нашег живља у крајевима од Качаника наовамо. У последње време, штавише, представници младотурског режима, на врховима државне управе у овим крајевима, док су с једне стране прикривено, али вешто и систематски потискивали привредни развитак нашега народа, трудили се да покажу, бар овде у Пљевљима, чак и извесне симпатије за наше просветне тежње, спремајући се, међутим, да наставни рад у нашим школама подвргну што јачој контроли.

Наклоност нашег хришћанског живља за просвећивањем најбоље се документује фактом да су готово све школе подигнуте и издржаване о трошку самог народа. Издржавање школа у последње време постало је брига нашег Министарства иностраних дела.

О обавезној основној настави нису постојали у турској управи никакви законски прописи. Школовање омладине остављено је било увиђавности деџјих родитеља за просвећивањем; даље, зависило је од теренских и климатских прилика школске општине и од заузимљивости учитеља и свештеника. Према свему овоме све напред поменуће школе слабо су биле посећиване, а и ђака је у њима било мало.

Учитељи који су радили у нашим основним школама били су различитих квалификација: било их је питомаца Светосавске вечерње школе у Београду, било их је који су у Краљевини Србији свршили учитељску школу или богословију, а последњих година регрутовани су учитељи већином из Богословије у Призрену и Учитељске школе у Скопљу. Па и поред ових квалификација сви учитељи нису били довољно спремни за своје васпитне позиве. Једно то, а друго недостатак сваког надзора, учинили су да ни резултати нису могли бити равни материјалним жртвама које су се подносиле за школе и надама које су се полагале на рад у школи...

Само јака традиција нашег народа могла је одржати наше име у овим крајевима, и само по природи ведар дух нашег племена био је елеменат прогреса, уколико се може говорити о неком прогресу у овим странама српске земље. Мора се напоменути да је тридесетогодишња аустријска окупација по градовима, а особито у Пљевљима, и у том погледу учинила много штете.

За ширење просвећености у широкиим народним слојевима неопходно је потребно претходно санирање привредних прилика у овим крајевима...

У Пљевљима треба да остане и даље нижа гимназија, која ће се поступно развијати у потпуну гимназију. Нижа српска гимназија постоји у Пљевљима од 11 година наовамо. Гимназију је издржавало наше Министарство иностраних дела уз учешће овд. српско-православне црквено-школске општине, која је водила бригу о одржању зграде, о снабдевању школе намештајем, училцима и учбеницима, огревом и послутом. Пошто су Пљевља на самој тремећи Босне, Црне Горе и старе Краљевине Србије, очекивало се од гимназије у Пљевљима да ће она корисно служити просветним потребама нашег народа како из бившег Санџака тако и из суседних крајева Босне и Црне Горе. Али се убрзо показало да ни Пљевља немају погодности за правилно развијање средње школе, као што тих погодности нема ни у једној вароши или варошници у Старој Србији ни северно ни јужно од Качаника. У тим варошима, а особито у Пљевљима, нема, наиме, породица средњег материјалног стања које могу узети на стан и храну децу која са стране дођу да уче гимназију и дати тој деци макар и најмању меру оних удобности без којих она не могу учити средњу школу. Овде су у Пљевљима децу са стране просто експлоатисале сиромашне породице, које су их узимале на стан и храну у толикој мери да су та деца, и поред релативно знатних новчаних средстава, била и гола и боса и гладна и прљава. Због тога је у овд. српској гимназији из године у годину опадао број ученика, док за последње две године није спао на цигло 60 деце у сва четири разреда. Иако се већ поодавно појавила потреба за интернатским уређењем, ипак се до прошле године није стигло да уведе такво уређење. Тек у прошлој години садашњи директор г. Ал. Марић успео је да придобије српске православне црквеношколске општине у Пљевљима, Пријеполу, Прибоју и Новом Пазару да заједничким материјалним жртвама потпомогну оснивање и опрему пансионата при пљеваљској гимназији и да тиме развитак те школе поставе на поузданију основу. На тај начин, а по одобрењу Министарства иностраних дела, г. Марић скоро је и довршио опрему гимназијског пансионата за 50 ученика. Ратне прилике су омеле сваки даљи рад у том правцу и гимназија није ове године никако ни радила.

Пљевља ће као окружно место без сумње имати гимназију, или ће гимназија за дужи низ година морати да има интернатско уређење, све дотле док јачи привредни рад не даде овдашњем насељу физиономију која ће колико-толико представљати позadinу за развитак једне средње школе.

Што се основних школа тиче, ствар стоји овако: школске зграде, према имовном стању народа који их је подизао, доста су добре. Подизане, као и друге приватне куће, већином од брвана, не одговарају свим хигијенским условима. Махом све школске зграде имају по два или по три одељења за учитељев стан. Школа у Отиловићу врло је тескобна те је треба проширити.

Школа у Крњачи подигнута је на једној узвишици, гдје је стално изложена ветровима и међави, и зато је треба преместити на друго, згодније место. Школа у Пљевљима смештена је у две манастирске зграде. Школске клупе не одговарају педагошким и хигијенским прописима, а нема их ни у довољном броју. Школе су намештајем врло бедно снабдевене. У наставним средствима и училима све су сеоске школе оскудне. Не стоји боље ни са школским књижницама. По сеоским школама нема ни трага од каквих књижница. Школа у Пљевљима релативно је добро снабдевена књижницом од пре годину и по дана, када је основана и читаоница за учитеље.

Турских основних школа било је на много више места него српских. Све њихове основне школе биле су троразредне. Готово у сваком турском селу постоји „џамија“ и „мејтеф“ — основна школа.

У Пљевљима су Турци имали: петоразредну гимназију, четири мушке и две женске троразредне основне школе и медресу (верску школу). Турска државна гимназија отворена је пре 2,5 године, а од пре годину дана заведен је у њој за стотину ђака интернат. На школовање у гимназију долазила су деца из: Пријепоља, Прибоја, Нове Вароши, Сјенице, Колашина и Бијелог Поља. У гимназији су имали на 160 ученика. Уз три основне школе имали су и по једно дечје забавиште за оне малишане који се тек спремају за школу. Једна од четири основне школе била је искључиво за сиротну и напуштену децу која су остала без родитеља. У медреси је учило годишње 10 до 15 ученика. Наставник те школе, која је и иначе слабо напредовала, био је „мудериз“ и њега је плаћало, а и о издржавању школе старало се једно одељење вакуфске касе.

Цркве и манастири

У овом округу има: 11 цркава, 2 капеле и три манастира.

Цркве су у овим местима:

а) срез нововарошки: у Новој Вароши, у Штиткову, Радијевићима, Буковику и Бистрици;

б) срез пријепољски: у Пријепољу, Тоцима, Сељанима и Голешима;

в) срез пљеваљски: у Сочицама и у Стенчању. Обе су старе и склоне паду.

Капеле се налазе у Пуљцима и у Рутошима — среза нововарошког.

Манастири се налазе и то:

а) Манастир св. Тројице код Пљеваља;

б) манастир Милешево у ср. пријепољском;

в) манастир Бања код Прибоја у ср.“

Манастир Св. Тројице у атару је општине пљеваљске, удаљен четврт часа од крајњих варошких кућа. . . Прва црква била је саграђена у самој стени, неколико метара далеко од садашње. Не зна се време постанка те прве цркве. Садашња црква саграђена је у три маха. Први део цркве зидан је, по предању, за време Немањића, а градио га је јеромонах Висарион. Други део — паперту — градили су монах Георгије и спахија Војин 1622. год.; а трећи део сазидала је сама манастирска управа са оvd. црквено-школском општином 1875. год. Цела црква налази се у добром стању. Манастир материјално добро стоји. Његови годишњи приходи износе 12.000 динара. Има доста непокретне имовине: читлука, шума, њива и ливада. Нека манастирска имања одузеле су још пре 15 до 20 година турске власти. Тако су нпр. грдну шуму под лепом храстовом гором у Друглићима одузеле од манастира и дале да је мухаџири, који су се у овим крајевима насељавали, секу и сатиру. Овде у Пљевићима одузеле су опет од манастира тзв. „Милет-башту“ и друга непокретна добра, па ону прву дали на уживање „меарифу“ а ова друга уступиле појединим Турцима, итд. итд. Управа манастирска тражиће у своје време повраћај тих манастиру на нелегалан начин одузетих имања. Пошто је на други дан Ускрса ове године умро старешина манастира, архимандрит Василије, то је потребно да се његово место што скорије попуни другим подесним лицем за старешину.

Манастир Милешево налази се у срезу пријепољском, један час далеко од Пријепоља. Опасују га две реке — Милошевска и Косаћанска. Саграђен је 1234. год. и задужбина је краља Владислава Немањића, сина Стевана Првовенчаног. Био је порушен од Турака 1595. год., када је из њега однето тело св. Саве и спаљено, а обновљен је год. 1863. У њему је у XVII веку постојала штампарија у којој су печатење црквене књиге. Манастир је у врло добром стању. Вредни отац Гедеон Марић, старешина и архимандрит, одлично води манастирску економију и стара се о унапређењу манастира и манастирских добара. Манастир се издржава од прихода са парохије, која броји 200 кућа, и од читлука.

Манастир Бања налази се у селу Бањи, 5 км далеко од варошице Прибоја. Подигнут је 1233. год. од краља Стевана Уроша III „Рапавог“. У њему је била ризница старих краљева српских. Турци су га три пута рушили, али су га Срби увек обнављали. Последњи пут обновљен је 1900 год. . .

Манастиром управљају два калуђера: Теодосије Пурић и Милентије Мешовић, обојица врло неугледни и неумешни људи, те је неопходно потребно да они буду што пре уклоњени и да у овај манастир буде послат један вредан, интелигентан и угледан архимандрит, који ће, с погледом на значај самог манастира и већег доласка странаца у Бању, достојно представљати старешину манастира.

Кад је реч о духовној култури код православних грађана у овим крајевима, и о подобности народној за ту културу, није могућно не споменути и религијску страну народног живота. А ова је баш једна лепа одлика нашег народа у овом крају. Само, што је и код њега сва религија сведена на чисто спољашње религијске обреде, који се држе силом традиције. У таквим приликама права је срећа што је народ по природи питом, због чега религија није могла узети ружан облик грубе празноверице, иако је било прилика за такав развој религијског живота. С једне стране доста чести случајеви верске несношљивости у мухамеданском делу нашег живља, а с друге стране крајња неподобност великог дела нашег свештенства да са својим чином споји колико-толико и истинску службу хришћанским идејама, — те две околности биле су стална опасност да по природи питоми дух и у хришћанском делу нашега живља пође странпутицом у схватању религијских потреба. По мом мишљењу, мораће се, с једне стране, сузбијати верски фанатизам код широких маса нашег мухамеданског живља, а с друге стране мораће се енергично сузбијати свака појава чисто занатског, привредничког схватања и вршења свештеничке службе у редовима нашег хришћанског свештенства. . .

Општинске власти

Турски режим није познавао општинску власт овакву какву је ми у Србији имамо. Административна јединица код Турака била је „јафта“, тј. кметија, коју су сачињавала неколика села са засеоцима. Та установа, на челу које је стајао „коцабаша“ — кмет, не одговара никако нашој општини. Под појмом „јафте“ треба разумети проширено село, а под „селом“, као што сам већ напред казао, не може се разумети ни аграрна ни економска ни друштвена целина, пошто сељак нема своје земље, већ је настањен на земљишту ага или бегова. Из оваквих села са засеоцима (а засеоци су обично 2, 3 или и неколико кућа, под називом презимена дотичних становника), и „јафти“, ми смо у овим крајевима организовали општинске власти у духу нашег закона о општинама. Према свему овоме „општина“, какву смо ми сад образовали, овде је сасвим нова установа. Са образовањем општина ишло је мало потезе, јер се морало пазити на груписање села и заселака према теренским и другим околностима. Образовано је свега 26 општина: четири варошке (са пљеваљском) и 22 сеоске, и то: у срезу пљеваљском десет: бољанићка, бучевска, готовушка, ђаковичка, забрдска, крњачка, ковачка, крћевинска, отиловићка и сочићка; у ср. пријеполском осам: пријеполска, прибојска, бабинска, великожупска, звезжданска, коморанска и миловачевска, и у срезу нововарошком седам: нововарошка, штитковачка, буковичка, радуњићка, рутошка, бистричка и радијевићка. Синори општина обележени су. За општинске часнике

узети су, према, на брзу руку добивеним личним подацима, исправни људи. Гледало се да по пола Срба и муслимана уђе у општину, те да на тај начин обе стране буду задовољене. Слаба писменост код сеоског живља стварала је тешкоће у постављању председника и деловођа. Још се и данас натеже са деловођама. Иако су срески начелници по мом наређењу давали и стално дају упутства о раду деловођа, ипак је администрација општинских власти посве слаба, о чему сам се и лично уверио приликом обиласка многих сеоских судница у округу. Ипак, издате наредбе извршују се доста тачно и брзо. Удружење општинских деловођа у Србији, коме су се обраћали срески начелници за упућивање спремних деловођа у ове крајеве, слабо се одазвало тим захтевима, без сумње зато што ни оно не располаже довољним бројем кандидата. И мада се водило рачуна да суднице буду на средокраћама, ипак се због оскудице путева тешко до многих њих може доћи. Кад буду изграђени главни путеви, приступиће се везивању њихову са судницама...

Среске власти

Границе појединих срезова, са малим изузетком, остале су исте као и за време Турака. Наместо турских „каза“ и „кајмекамрука“, дошли су наши срезови и среске власти...

... Народ у овом округу, како православно тако и муслимански, уопште је миран. Изгледа да није склон ни парничењу.

Како сазнајем, злочина и нереда бивало је доста за време Турака у Горњем Полимљу с обе стране Лима. Пештер и Колашин били су поуздано склониште свима муслиманским зликовцима. Крађа стоке бивало је доста у срезу нововарошком.

Разлика у безбедности за време Турака, и откако смо ми дошли, очигледна је и иде у нашу корист.

Било би за безбедност неопходно да се раштркане куће по селима групишу, али то није могуће скоро извршити. Тек кад се сељак буде ослободио господарлука, моћи ће се радити и на груписању сеоских кућа.

Гранични односи између нас и Црногораца с једне и нас и Аустријанаца с друге стране до сада су били добри. Понављам овде још једаред да се граница према Босни треба што пре да регулише. Гранична је линија тамо испрекидана и толико искривудана да се на више места ни сами мештани не умеју да нађу и тачно означе границу. У последње време аустријске пограничне власти заузимају парче по парче нашег земљишта, померајући на тај начин граничне тачке. У том циљу оне забрањују пролаз и нашим патролама и то путевима којима су раније ишле турске патроле; забрањују сечу шуме која је била под управом турске власти и уопште служе се свим средствима да изазову сукобе. Ми те сукобе избегавамо и не дајемо никаквог повода ма за било какве конфликте...

Царинарнице

На граници округа према Босни налазе се, као и раније за време Турака, три наше царинарнице, и то: на Метаљци („Свијетло борје“), Сјеверину и Прибоју (Увцу). Готово сва роба довозила се из Босне. Нешто робе долазило је из Солуна преко Скопља, Митровице и Новог Пазара. Извоз је уопште био мали. Из ових крајева извозили су се у Аустро-Угарску ови производи: овас, сир, коже, вуна, а у последње време почела је прибојска околина да извози у већој мери и јаја. Стока се по уговору који је постојао између Аустро-Угарске и Турске није могла да извози у Аустро-Угарску. Сву робу са поменутих царинарница преносили су одвајкада, па и данас преносе, „кириције“. У кирицилук иду махом оскудни сељани, који се од земље и стоке не могу да исхране. Они на својим брдским коњима преносе под најам сву трговачку робу; иду најдаље до Новог Пазара и Митровице; доносе и односе робу или купују тамо со и дукан и у повратку кућама распродају. Са границе босанске за пренос су наплаћивали и наплаћују, према врсти робе, између 14 и 16 гроша од тог вара, а за пренос робе од Новог Пазара и Митровице у ове крајеве наплаћују просечно од оке по 0,25 динара.

Одмах преко моста на Ђехотини, одакле почиње црногорска територија, Црногорци су од пре месец дана отворили царинарницу, која апсолутно све артикле извезене из вароши Пљеваља подвргавају царини. Такво поступање наноси умногоме штете Пљевљима и њиховој и иначе слабој трговини, јер се становништво с оне стране Ђехотине устеже да набавља потребе из Пљеваља, пошто на њих мора Црногорцима да плаћа царину. Царина није тако незнатна, што утврђује и овај пример: да се на један обичан раоник наплаћује један динар.

Црквено-школске општине

Како у варошима тако и по селима у овом округу постоје и црквено-школске општине, које имају задатак да се старају о народним установама, цркви, школи и пословима које им додељује нарочита „Општинска уредба“, прописана од Рашко-призренске епархије 2. фебруара 1909. год. Ове установе, чије је постојање у овим крајевима за време Турака било разумљиво и оправдано, изгубиле су сада свој *raison d'etre*. Према одлуци Врховне команде, да се рад у овим црквено-школским општинама не би кочио, овлашћен сам да за текућу годину буџете, уколико ми буду поднети, размотрим и одобрим.

Касе „Штам“ и касе „Вакуфа“

Што су код нас у Србији пупилне масе, то су код Турака биле касе „Штам“. Таквих каса било је: овде у Пљевљима, затим у Пријепољу и у Новој Вароши. После смрти муслиманских ро-

дитеља пописује се за њихову малолетну децу сва имовина, од које се нека претвара и у новац, и потом се сав новац уноси у поменуту касу, којом рукује одбор од неколико лица. Новац се по одлуци одбора даје на сигуран приплод и од интереса издржава се сирочад. Стање касе „Штам“ овде у Пљевљима за прошли месец износи 123.562 гроша и 23 паре; а стање касе „Штам“ у Пријепољу 116.093 гроша и 20 пара. Стање „Штам“ касе у Новој Вароши није ми још познато, јер је сва готовина касена дата на приплод, а одскора је тек постављен руковалац касе.

У касу „Вакуфа“, која постоји овде у Пљевљима под називом „Сулус вакуф“, улазе приходи џамијски и из њих се издржавају две џамије (једна у Пљевљима и једна у Потпећу); оправљају се у Пљевљима чесме, издржава се једна оvd, муслиманска школа за сироту децу и плаћа учитељ за ту школу.

Надзор над свима овим касама за сада врши овде полицијска власт. Доцније ће без сумње каса „Штам“ прећи на руковање окружног суда. . .

Др Бранко Перуничкић

ИЗ ОДНОСА ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА 19. ВИЈЕКА

Црна Гора и Србија, поникле у национално-револуционарној борби, имајући заједничку мисију — ослобођење нације од туђинске насилничке власти и стварање независне националне државе, биле су од овог настанка у сталном додиру. Ти додир су били различити: мање или више топли и братски, што је зависило од личности које су у даном часу биле на челу обију земаља, као и од општих прилика и стања које је владало у њиховој ближој и даљој околини. Неколико докумената из првих година четвртог деценија 19. вијека, које ћемо навести, освјетљавају карактер односа Црне Горе и Србије, неке личности на врху обију земаља и стање у турском сусједству.

Тих година Турска се рвала са побунама у Албанији, Босни и Египту. Природно је да су и Црна Гора и Србија брижљиво пратиле унутрашње борбе у кући свога главног непријатеља. И једна и друга су покушавале да искористе унутрашњу кризу Турске. И млади господар Црне Горе Петар II Његош и дозрели кнез Србије Милош Обреновић пружили су пријатељску подршку Хусеин-капетану Градашчевићу, „предводителу и витезу цијеле Босне“, у нади да ће, подржавајући турског побуњеника, убрзати остварење својих националноослободилачких тежња. Његош је био спреман на војну акцију у циљу ослобођења Подгорице и Зетске равнице. Кнез Милош је новчано помагао скадарског везира Мустафа-пашу побуњеног против Турске, као